M. ZDRENGHEA

ELEMENTE POPULARE ÎN VERSIUNEA ROMÂNEASCĂ DIN *GRAMATICA LIMBII LATINE* A LUI GHEORGHE ȘINCAI

În 1779, Gheorghe Șincai, unul dintre reprezentanții de seamă ai Renașterii transilvane, termină studiile la Roma, obținând doctoratul în filozofie și teologie. La întoarcerea în țară, este oprit la Viena, un an, timp în care studiază metodica predării în școlile de limbă națională și a conducerii lor.

Sosit la Blaj, este numit canonic și profesor de retorică și poetică la gimnaziu, iar în 1782 director al școlilor primare de rit greco-catolic din Transilvania. Pentru ca munca în școli să se poată desfășura în bune condiții, iar nivelul învățământului să fie corespunzător, Șincai întocmește o serie de manuale, ca abecedare, un catehism, o aritmetică și o gramatică a limbii latine. Aceasta din urmă, destinată elevilor din gimnaziu și teologilor de la seminar, a apărut la Blaj în 1783 sub titlul *Prima principia Latinae grammatices quae ad usum scholarum Valachico-nationalium* (Principiile fundamentale ale gramaticii latine pentru uzul școlilor naționale românești).

Dându-și seama că cei cărora le era destinată această lucrare ar întâmpina mari greutăți dacă textul ar fi redactat numai în latinește, Șincai dă în paralel și o versiune românească, cum se spune chiar în foaia de titlu[1]. Coloana din stânga de pe aceeași pagină cuprinde textul în limba latină, iar cea din dreapta în limba română.

Pe noi ne interesează versiunea românească, fiind prima gramatică a limbii latine scrisă și tipărită în românește. Limba folosită de Gh. Șincai este bazată pe cea populară, potrivit părerilor sale despre limba de cultură expuse în prefața la *Catehismul cel mare* (Blaj, 1783): „În carea muncă a mea m-am sârguit cât am putut ca de la cuvintele și vorbele cele tocma românești nici cum să nu mă abat și depărtez, ci să le aleg, după cum pre unele locuri mai bine vorbesc românește decât pre altele, precum am și făcut".

[1] *Propter majorem incipientium Puerorum facilitatem adjecta Valachica Lingva in hunc ordinem redegit* (Pentru o mai ușoară receptare din partea copiilor începători, fiind adăugată o variantă în limba română, aranjată în această ordine).

DACOROMANIA seria nouă, I, 1994-1995, Cluj-Napoca, p. 167-172

BDD-A1943 © 1994-1995 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:50:59 UTC)

Dar autorul avea de întâmpinat greutăți mai ales la redarea în românește a termenilor gramaticali. După cum vom vedea în continuare, el a căutat cuvântul sau combinații de cuvinte – în cele mai multe cazuri fiind vorba de calcuri – care să redea cât mai fidel conținutul termenilor latinești, pentru ca în felul acesta elevii să-i înțeleagă și să-i poată învăța și folosi corect.

Părerea noastră este că Gheorghe Șincai nu a urmărit crearea unei terminologii gramaticale românești, care, eventual, să fie folosită și în gramatici scrise pentru limba română, deși a fost întrebuințată în unele[2], ci, repet, numai pentru a ușura elevilor înțelegerea termenilor gramaticali din textul latinesc pe care ei trebuiau să-l învețe. Aceasta ne face să-i atribuim autorului și calitatea de bun pedagog.

În continuare, din prezentarea ce o vom face, se va vedea caracterul popular al termenilor folosiți de Șincai.

Vom da termenii în ordinea apariției lor în text.

Îndreptare cătră grammatica latinească (p. 3)

Introductio in grammaticam latinam.

– a introduce = a ajuta pe cineva să se inițieze într-un domeniu de activitate;

– a îndrepta = a îndruma, a călăuzi.

Despre *firea* (= felul) și părțile gramaticei latinești (p. 3).

De *natura* et partibus latinae grammaticae

– natură = lumea înconjurătoare, fire

– fire = natura înconjurătoare.

Orthographia e învățătura de a scrie *fără de smintele* (p. 4) = a scrie fără greșeală.

Orthographia est doctrina *correcte* scribendi

– corrigo, ere, rexi, rectum = a corecta o greșeală

– sminteală = greșeală.

Etymologia e învățătura de *a pleca* (= a flexiona) bine cuvintele (p. 4).

Etymologia est doctrina rite *inflectendi* vocabula

– inflecto, ere, flexi, flectum = a schimba, a altera, a mlădia

... prin celelalte căderi (= cazuri) *se pleacă* (se declină) ca bonus (p. 29)

caetera declinantur ut bonus

– declino, are = a (se) abate, a se depărta

plecare (p. 11/12) – *plecările* sunt cinci (p. 13) = declinări

Declinationes sunt 5.

– declinatio, onis f. = deviație, depărtare, abatere, ferire

versuitoare (p. 5) = vocale

[2] Cf. D. Macrea, *Contribuții la istoria lingvisticii și filologiei românești*, București, 1978, p. 24.

BDD-A1943 © 1994-1995 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:50:59 UTC)

– *vocales*
– vocalis (2) adj. = sonor, răsunător, grăitor
– regional *viers* = voce, glas.

împreunăsunătoare sunt care nu se pot spune fără de versuitoare (p. 5) = consonante

consonantes sunt quae absque vocalibus enunciari neqveunt

Șincai a tradus fiecare element din *consonantes:*

con = împreună, *sonans, tis,* participiul prezent de la *sono, are, sonui, sonitum* = a suna

Cuvintele cele *împreunate* se desfac precum s-au fost *întrunlocat* (p. 8) = cuvinte compuse.

compositae voces ita dividuntur prout compositae fuerunt
– compositus, a, um – participiul perfect pasiv de la verbul compono, ere, posui, positum = a pune laolaltă, a uni, a reuni, deci a pune la un loc, a pune împreună

pentrunume (p. 10) traduce pe pronomen

vorba (p. 10) = verb
– verbum, i, n. = cuvânt, vorbă

împărtășirea (p. 10, 60, 67) = participiu
participium
– participio, are = a împărți cu cineva, a împărtăși

naintepunerea (p. 10) = prepoziție

praepositio
– Traducere a elementelor componente din praepositio, onis = așezare, punere înainte

sprevorba (p. 10)
adverbium
– În acest caz, *ad* a fost tradus cu *spre* (are și sensul de *la, către*)

întrăpunerea (p. 10) = interjecție
interjectio
– lat. inter = între, printre, în mijlocul
iacio, ere, ieci, iactum = a arunca, a azvârli
iar interiacio (intericio), ere, ieci, iectum = a pune la mijloc, a interpune

împreunarea (p. 10)
conjunctio
– coniunctio, onis f. = unire, legătură

numele statornic e care prin sine însemnează ceva lucru și poate fi singur în vorbire (p. 10)
substantivum

numele adăugătoriu e carele prin sine nici un lucru mărginit nu însemnează, ci numai proprietățile numelui statornic le arată, pr[ecum]: mare, bun (p. 10-11)

BDD-A1943 © 1994-1995 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:50:59 UTC)

adjectivum
– verbul adicio, ere, ieci, iectum = a arunca (spre), a adăuga

numele chemător (p. 11) = substantiv comun
nomen appellativum
– appello (ī) = a se adresa, a chema

cădere (p. 11) = caz
casus, us, m = cădere

(genul) *bărbătesc* (p. 12) = masculin
masculinum
– masculinus (3) = bărbătesc

(genul) *femeiesc* (p. 12) = feminin
foemininum

(genul) *de nici unul* care se arată prin articulul *hoc* (12) = neutru
neutrum
– neuter, tra, trum = nici unul, nici celălalt

(genul) *de obște* care se arată articulii *hic* și *haec* (p. 12) = general
commune

(genul) *îndoit*, care se arată prin articulii *hic* sau *haec* (p. 12) nesigur
dubium
– dubius, a, um adj. = nesigur, nehotărât
– dubium, ii n. = îndoială

(genul) *a tot*, care se arată prin articulii *hic* și *haec* și *hoc* (p. 12) = de tot felul
omne
– omnis (2) adj. = tot, tot felul

(numărul) *singuratec* (p. 12) = singular
singularis
– singularis (2) adj. = individual, (de unul) singur – adică singuratic

(numărul) *înmulțitoriu* e care însemnează mai multe lucruri, pr[ecum] oameni (p. 12) = plural
pluralis

Cazurile sunt: *căderea întâi* (N.), *a doua* (G.), *a treia* (D.), *a patra* (Ac.), *a cincea* (V.), *a șasea* (Abl.) (p. 12, 13)

Numele latinești de întâia plecare [= declinare] sunt a cărora, întâia cădere *iese* în *a*, iar a doua cădere în *ae* (p. 16) = se termină
Latina nomina primae declinationis sunt quorum
Nominativus *terminatur* in *a*, Genitivus în *ae*
– exeo, ire, ii (ivi), itum = a ieși, a se sfârși

pentrunumele începător e care nu cură de la altul, precum: *io, tu, al-său, a-sa* (p. 37)
Pronomen primitivum est quod a nullo alio derivatur, ut: *ego, tu, sui*

pentrunumele curgător e care *cură* de la altul precum: *al-mieu, al-tău, al-său* (p. 37)
Pronomen derivatum est quod at alio derivatur, ut: *meus, tuus, suus*
– derivo(I) = a abate, a deriva

BDD-A1943 © 1994-1995 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:50:59 UTC)

pentrunumele reducător e care-ți aduce aminte lucrul cel mai dinainte, precum:
care, carea (p. 37) = pronume relativ
Pronomen relativum et quod rem antecedentem in memoriam reducit, ut: *qui, quae, quod*
– reduco, ere, duxi, ductum = a aduce din nou, a readuce
asemănarea [= comparația] e mutarea numelui adăugător [a adjectivului] prin *trepte* [= grade de comparație] (p. 50)
Comparatio est variatio nominis adjectivi per *gradus*
– comparatio, onis = comparare, asemănare
– gradus, us m. = pas, mers, treaptă
treptele asemănărilor sunt trei: *treapta întâia, a doua* și *a treia* (p. 50)
gradus comparationum sunt tres: *positivus, comparativus* et *superlativus*
vorba [= verbul] e de două feluri: *făţuită* care are tuttetrele persoanele (p. 58) = verb personal
verbum personale est qvod omnes tres personas admittit;
(vorba) *nefăţuită* e care are numai a treia persoană singuratecă (p. 58) = verb impersonal
verbum impersonale est qvod solam tertiam personam singuralis numeri admittit
– În limba română veche, „față" avea și sensul de „persoană";
vorba făţuită [= verbele] personale se împarte în cinci feluri:
lucrătoare „activum": vorba lucrătoare e care însemnează lucrare (p. 58);
pătimitoare „passivum" vorba pătimitoare e care însemnează pățire (p. 58);
de nici una „neutrum"; vorba de nici una e care nici însemnează lucrare, nici pățire (p. 59);
de obște „commune"; vorba de obște e care [...] însemnează și lucrare și pățire (p. 59);
depuitoare „deponens"; vorba depuitoare e care [...] însemnează lucrare sau nici lucrare, nici pățire (p. 59);
abaterea e plecarea vorbei prin moduri, timpuri, persoane și numeri (p. 60) = conjugare
Conjugatio est declinatio verbi per modos, tempora, personas et numeros
modurile sunt cinci: *arătătoriu* (p. 60, 67) = indicativ
modus indicativus
– indico (I) = a indica, a arăta
împărățitor (p. 60, 68, 152) = imperativ
modus imperativus
– impero (I) = a porunci, a ordona
oftătoriu (p. 60) = optativ
modus optativus
– opto (I) = a dori
împreunătoriu (p. 60, 69) = conjunctiv
modus conjunctivus

BDD-A1943 © 1994-1995 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:50:59 UTC)

– conjungo, ere, iunxi, iunctum = a lega, a uni
nemărginit (p. 60, 67, 70) = infinitiv
modus infinitivus
– infinitus, a, um = nesfârșit, nemărginit
timpurile sunt cinci = *timpul de acum* (p. 60, 67) = prezent
tempus praesens
– praesens, tis, adj. = prezent, de față
timpul nu de mult trecut (p. 60, 67) = imperfect
praeteritum imperfectum
– praeteritus (3) adj. = trecut; tempus praeteritum = timpul trecut
– imperfectus (3) adj. = neterminat
timpul trecut (p. 60, 67) = perfect
praeteritum perfectum
– perfectus (3) adj. = desăvârșit, perfect, participiul perfect al lui perficio, ere, feci, fectum = a termina, a săvârși
timpul de mult trecut (p. 60, 69) = mai mult ca perfectul
praeteritum plusqvam perfectum
timpul vinitoriu (p. 60-61) = viitor
futurum
– futurus (3) adj. = viitor
vorba scăzătoare (p. 273) = verbe defective
verbum defectivus
– deficio, ere, feci, fectum = a lipsi, a nu fi îndeajuns

Am spus mai înainte că Șincai nu a urmărit crearea unei terminologii gramaticale românești care să fie folosită în gramaticile întocmite pentru limba română. Ceea ce ne face să credem aceasta este faptul că în capitolul de sinteză de la sfârșitul lucrării, deci după ce elevii au învățat terminologia latinească, Șincai folosește și în textul românesc pe *nominathiv* (p. 178), pl. *nominathivuri, dathiv* (p. 181), *acusath[iv]* (p. 178) ș. a. De altfel, în cursul lucrării a mai folosit în textul românesc și alți termeni gramaticali latinești, de care însă nu ne ocupăm acum.

În comunicare am vrut numai să arătăm că, pus în situația de a da în românește corespondenții termenilor gramaticali latinești, Șincai s-a folosit de limba populară, intuind astfel că acest aspect al limbii comune naționale a constituit liantul între vorbirea din diferite regiuni.

Universitatea „Babeș-Bolyai"
Facultatea de Litere
Cluj-Napoca, str. Horea, 31

BDD-A1943 © 1994-1995 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:50:59 UTC)